

ANDRZEJ PIECZYWOK
Akademia Obrony Narodowej
Warszawa

Refleksje nad bezpieczeństwem wychowania człowieka w wybranych koncepcjach psychologicznych i pedagogicznych

Kwestie bezpieczeństwa obywateli powinny stać się wynikiem sprzężonych poczynań edukacyjnych w zakresie kształtowania wzorców i norm zachowań w strukturze osobowościowej jednostki. Wymaga to swoistego zrozumienia ważności i priorytetów zadań wychowawczych w tym zakresie.

Potrzeba bezpieczeństwa jest jedną z najważniejszych, podstawowych potrzeb psychicznych człowieka. Niezaspokojenie jej powoduje nie tylko doraźne przeżycia lękowe, ale może prowadzić do trwałych zaburzeń w funkcjonowaniu układu nerwowego. W zaspokajaniu tej potrzeby ważne miejsce zajmuje kwestia edukacji (wychowania) dla bezpieczeństwa, która w czasie życia człowieka może przybierać różne fazy realizacji.

Przyjmując za kryterium proces upodmiotowienia osoby, czyli aktualizacji jego podmiotowości, w toku interakcji możemy wyróżnić cztery podstawowe fazy wychowania:

- manipulacji;
- sterowania;
- partnerstwa;
- samowychowania¹.

Granice pomiędzy wymienionymi fazami dają się określić tylko w odniesieniu do konkretnych jednostek, ich wyróżnienie jest pewną kategorią umowną, akademicką.

Faza manipulacji polega na uczeniu osoby jednoznacznych i często jako jedyńnych dopuszczalnych sposobów zachowania się czy zaspokajania potrzeb. Jednostka nie styka się z żadnymi innymi sposobami, ich przestrzeganie wymuszane jest często dosyć rygorystycznie. Z tą fazą mamy do czynienia u małego dziecka, najwyraźniej w okresie niemowlęctwa.

Faza sterowania – wykorzystuje już dotychczasowe doświadczenia jednostki i jej związku z innymi osobami. Człowiek zostaje postawiony w sytuacji sterowanego wyboru. Jego istota polega najogólniej ujmując na tym, że wychowanekowi przyznajemy prawo decyzji o sposobie zachowania w konkretnej sytuacji, stosując jednak dwa ograniczenia. Możliwe polega na wyeliminowaniu z sytuacji tych potencjalnych zachowań, których całkowicie nie aprobujemy lub najczęściej stanowią zagrożenie dla bytu wychowanka. Drugie ograniczenie zaś uwzględnia już podmiotowość osoby: mniej lub bardziej wyraźnie sugerujemy jej, jakiego zachowania oczekujemy.

Faza partnerstwa, to okres wspólnego działania wychowawcy i wychowanka. Wychowanek jest już świadomy ogólnego kierunku swojego wizerunku w perspektywie ideału wychowawczego, konstruując pewną strategię. Potrafi dokonywać samodzielnie wy-

¹ Por. P. Petrykowski, *Podstawy teorii wychowania. Wprowadzenie w problematykę*, Włocławek 2003, s. 33–34.

borów, współdziałając w tym zakresie także w doborze środków i sposobów ze swoim partnerem – wychowawcą.

Z fazą samowychowania mamy do czynienia wtedy, gdy człowiek w pełni samodzielnie określa kierunek swojej strategii życiowej, wybiera metody i środki jej realizacji, dokonuje selekcji pożądanych i niepożądanych zachowań, zdarzeń. W pewien sposób staje się tutaj samowychowawcą, autokreatorem².

W rozumieniu tego, czym tak naprawdę jest wychowanie (dla bezpieczeństwa, pokoju) pomagają – jak podaje Mieczysław Łobocki³ – różnego rodzaju koncepcje, nurty czy teorie. Chodzi przede wszystkim o koncepcje psychologiczne i pedagogiczne. Pierwsze mają podłoże w psychologii, a drugie dotyczą tzw. strategii oddziaływań wychowawczych, w mniejszym zaś stopniu wyjaśniają ich psychospołeczne uwarunkowania. Bywa i tak, że niektórzy zamiast o koncepcjach np. psychologicznych wolą mówić o teoriach osobowości lub głównych ideach współczesnej psychologii, a inni np. zamiennie używają nazwę „teorie i nurty pedagogiczne” z określeniem „teorie i nurty wychowania”⁴.

Stefan Wołoszyn⁵ za najważniejsze w naukach o wychowaniu uznaje:

- nurt pedagogiki psychologicznej i związany głównie z nim wielki ruch nowego wychowania (wychowania progresywnego);
- nurt pedagogiki socjologicznej (pedagogiki społecznej);
- nurt pedagogiki kultury (pedagogiki humanistycznej, personalistycznej);
- nurt pedagogiki egzystencjalnej;
- nurt pedagogiki marksistowskiej.

Nurty najnowsze, charakteryzujące schyłek poprzedniego wieku, zdaniem tego samego autora, to:

- nurt radykalnej krytyki szkoły;
- nurt nowych strategii edukacyjnych;
- nurt „społeczeństwa wychowującego” i edukacji ustawicznej;
- nurt alternatywnej pedagogiki humanistycznej i antypedagogiki;
- nurt pedagogiki hermeneutycznej;
- nurty postmodernistyczne;
- nurt new age⁶.

W odniesieniu do wymienionych kierunków, systemów i nurtów generowane są różne obszary wychowania dla bezpieczeństwa człowieka, a każdy z systemów tworzy odrębny model wychowania. W naukach społecznych i humanistycznych bezpieczeństwo w swym znaczeniu obejmuje zaspokojenie takich potrzeb, jak: istnienie, przetrwanie, całość, tożsamość (identyczność), niezależność, spokój, posiadanie, pewność rozwoju. Również dotyczy takich oddziaływań na otoczenie człowieka, aby usuwać lub przynajmniej oddalać w jego zasięgu zagrożenia i eliminować własny lęk, obawy, niepokój oraz niepewność. Termin ten jest nie tylko określeniem stanu rzeczy, ile ciągłym procesem społecznym, w którym podmioty działające (dzieci, młodzież, osoby dorosłe) starają się tworzyć mechanizmy bezpiecznego życia.

Wybrane koncepcje psychologiczne bezpieczeństwa człowieka

Oдноśnie koncepcji psychologicznych bezpieczeństwa najczęściej w literaturze przedmiotu są charakteryzowane trzy: behawioralna, humanistyczna i psychospołeczna.

² L. Welyczko, *Wybrane zagadnienia z teorii wychowania*, Wrocław 2006, s. 19–20.

³ M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2005, s. 61.

⁴ Zob. *Ibidem*.

⁵ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku*, Kielce 1998, s. 31.

⁶ *Ibidem*, s. 99–149.

Koncepcja behawiorystyczna występuje w kilku odmianach, najczęściej rozróżnia się jej skrajną i umiarkowaną odmianę, lecz wszystkie jej łączy jeden pogląd – każdy człowiek jest istotą zewnątrzsterowną, czyli reaktywną, tzn. że jego zachowanie jest przede wszystkim zależne od uwarunkowań zewnętrznych. Zgodnie z tą koncepcją wychowanie jest przede wszystkim bezpośrednim oddziaływaniem na człowieka, np. w formie różnego rodzaju manipulacji i indoktrynacji połączonych z bogatym zestawem nagród lub kar lub jednocześnie jednych i drugich. Przeżycia wewnętrzne jednostki są jej sprawą osobistą i jako takie nie powinny interesować innych, co więcej, może nawet w ogóle nie istnieją. Wszelkie zachowanie człowieka jest w istocie jedynie reakcją na bodźce z zewnątrz, tj. na środowisko lub otoczenie, które mogą być pojedyncze lub mogą stanowić pewien ich układ. Są to zazwyczaj rzeczy, zjawiska, zdarzenia i ludzie, z którymi jednostka bezpośrednio się styka.

Wychowanie – zgodnie z radykalną wersją koncepcji behawiorystycznej – jest jedynie bezpośrednim oddziaływaniem wychowawcy na wychowanca, polegającym na jawnym kierowaniu jego rozwojem, nieuwzględnianiu i wręcz lekceważeniu przysługującego mu prawa do własnej aktywności i samodzielności. Rozumiane w ten sposób wychowanie usprawiedliwia wszelkie przejawy manipulacji i indoktrynacji w wywieraniu wpływu na człowieka.

Dlatego też koncepcja behawiorystyczna – szczególnie w jej skrajnej wersji – nadal się spotyka z ostrą krytyką. Podkreśla się w niej m.in., iż ludzie różnie reagują na te same niebezpieczeństwa i że ten sam człowiek może mieć odmienne reakcje na identyczny bodziec w zależności np. od warunków czy okoliczności i czasu jego oddziaływania.

Zaspokajana potrzeba bezpieczeństwa, to właściwość człowieka sprowadzająca się do unikania sytuacji zagrażających jemu i jego dobrom w relacji z otoczeniem. Są to sytuacje dwojakiego rodzaju: wiążące się z brakiem możliwości zaspokojenia potrzeb ludzkich i sytuacje wiążące się z niemożliwością normalnego funkcjonowania psychofizycznego.

Protestem przeciwko głoszonej przez zwolenników koncepcji behawiorystycznej wizji człowieka reaktywnego jest koncepcja humanistyczna. Jej reprezentantami są m.in. Abraham H. Maslow, Carl R. Rogers i Frederick S. Perls. Nawiązują oni do założeń fenomenologii, która opisuje to, co się znajduje w bezpośrednim doświadczeniu badacza i postuluje raczej rozumienie niż wyjaśnianie badanego zjawiska. Wprawdzie każdy z wymienionych badaczy stworzył własną odmianę koncepcji humanistycznej, lecz wszyscy są zgodni, co do sposobu widzenia natury bezpieczeństwa człowieka.

Zgodnie z koncepcją humanistyczną każdy człowiek jest ze swej natury jednostką aktywną i samodzielną, a nie bezwolnie ulegającą wpływom środowiska fizycznego i społecznego oraz podatną jedynie na zachowania reaktywne – jak się zakłada w koncepcji behawiorystycznej. Jest w pełnym znaczeniu tego słowa podmiotem działania odpowiedzialnym za kierowanie własnym życiem i zdolnym do decydowania o swoim losie.

Każdy człowiek ma prawo i obowiązek ponoszenia odpowiedzialności za własny rozwój oraz aktualizowanie drzemających w nim możliwości. Może i powinien świadomie wpływać na swoje bezpieczeństwo egzystencjalne. Dlatego, aby skutecznie pomóc człowiekowi, postuluje się koncentrowanie nie tyle na jego otoczeniu, ile na nim samym.

Podkreśla się także, iż o wartości człowieka decyduje nie to, kim był on w przeszłości lub czym kim może się stać w przyszłości, lecz to, czym kim jest obecnie. Jego zasadnicze zadanie polega, więc na aktualizowaniu tkwiących w nim możliwości. Jest to szczególnie ważne ze względu na skuteczne przeciwdziałanie zagrożeniom w otoczeniu człowieka.

Do czynników zagrażających bezpieczeństwu jednostki zalicza się głównie: brak stabilności i możliwości przewidzenia sytuacji, nienormalność sytuacji życiowej; brak uznania, akceptacji i życzliwości; antycypowanie braku pomocy, oparcia i solidarności; brak przyjaźni, kolegów i przynależności do podmiotów znaczących; świadomość ogra-

niczoności własnych możliwości w zakresie ochrony swych dóbr; poczucie złej perspektywy i istnienia zagrożeń; brak powodzenia w życiu i działalności; brak sprawiedliwości, ładu i porządku; choroba, stany traumatyczne; nagłe zerwanie więzi z osobami bliskimi; poczucie utraty podstaw egzystencji; ostra rywalizacja w utrzymaniu godziwego statusu społecznego; przemoc, agresja i gwałt ze strony ludzi; ujemne, katastroficzne zjawiska przyrodnicze⁷.

Kolejna koncepcja wychowania dotyczy kształtowania poczucia bezpieczeństwa człowieka w ujęciu psychospołecznym. Czołowymi przedstawicielami koncepcji psychospołecznej są m.in. Alfred Adler, Erich Fromm, Karen Horney i Harry S. Sullivan. Każdy z nich stworzył własną odmianę koncepcji psychospołecznej. Łączy ich jednak przekonanie, że na kształtowanie osobowości szczególnie wpływ mają nie tyle czynniki biologiczne, ile uwarunkowania społeczne. W swych poglądach różnią się oni głównie pod względem wyeksponowania niektórych aspektów wspomnianych uwarunkowań. Alfred Adler, mówiąc o nich, ma na myśli całe społeczeństwo, którego częścią składową jest jednostka, natomiast Fromm kładzie nacisk na strukturę społeczeństwa i działające w nim siły. Karen Horney koncentruje się na stosunkach społecznych między rodzicami i dziećmi. Harry S. Sullivan interesuje się relacjami międzyludzkimi w okresie niemowlęctwa, dzieciństwa i wieku dorastania. Nie oznacza to bynajmniej, iż w koncepcji psychospołecznej nie docenia się pewnych wrodzonych predyspozycji, przeciwnie, przywiązuje się do nich wielką wagę⁸.

Harry S. Sullivan postuluje konieczność otwartej i szczerzej wymiany opinii i stanowisk podczas wzajemnego porozumiewania się. Uważa, że niewłaściwe rozumienie ukrytego sensu przekazanego komunikatu prowadzi do konfliktów i związanych z tym stanów lękowych. Ta sfera działalności człowieka jest najbardziej destruktywną siłą w stosunkach interpersonalnych i głównym źródłem zaburzeń w jego zachowaniu. Toteż w trosce o pozytywny wpływ stosunków międzyludzkich na rozwój jednostki, autor przywiązuje wielką wagę do zapewnienia człowiekowi poczucia bezpieczeństwa.

Interesujące z punktu widzenia psychologii bezpieczeństwa jest również stanowisko Erica Fromma. Autor uważa, że wiodącą rolę w zachowaniu bezpieczeństwa personalnego odgrywają kontakty, bez których człowiek czuje się samotny i wyobcowany. Widać to już u dzieci, które w oderwaniu od rodziców czują się samotne i bezradne. Podobnie niewolnik, który odzyskał wolność, może się poczuć osamotniony, gdy będzie przeżywać niedosyt kontaktów z innymi ludźmi. Dawniej należał do kogoś i czuł się związany z innymi, mimo że był niewolnikiem.

W ogóle Fromm przywiązuje duże znaczenie do więzi między ludźmi, opartych na uczuciu miłości twórczej, którą wiąże m.in. z szacunkiem i rozumieniem dla innych oraz okazywaną im opiekuńczością. Społeczeństwo, które nie w pełni zaspokaja potrzebę miłości jest społeczeństwem chorym, traktującym jednostkę jak robota. Należy też, aby człowiek nie zamykał się w granicach swej zwierzęcej natury, lecz pozostawał w pełni istotą ludzką, czyli człowiekiem twórczym i wolnym. Charakterystycznymi jego cechami są również: samoświadomość, rozum i wyobraźnia.

Na istotną zależność zachowań ludzkich od interakcji społecznych zwraca uwagę także Horney. Bez kontaktów interpersonalnych człowiek – według niej – jest skazany na osamotnienie i bezradność. Poczucie to uważa za destruktywny czynnik zachowań ludzkich. Łączy się ono, jej zdaniem, z brakiem poczucia bezpieczeństwa i jest źródłem wzmożonego lęku. Pozbawienie, zwłaszcza dzieci, bezpieczeństwa i nadmiar przeżywanego przez nie lęku wzmacniają u nich skłonności do odsuwania i izolowania się od ludzi lub wręcz niechętnego i wrogiego występowania przeciwko nim.

⁷ G. Nowacki, *Psychologia bezpieczeństwa*, Warszawa 2004, s. 6–7.

⁸ M. Łobocki, op. cit., s. 73.

Zarysowane w artykule koncepcje psychologiczne wzajemnie się uzupełniają i pogłębiają. Żadna z nich nie wyjaśnia jednak w pełni szczególnej złożoności budowania bezpiecznego otoczenia człowieka w procesie wychowania, ponieważ każda odnosi się do niektórych jego aspektów i szczególnych sytuacji wychowawczych. Nie wydaje się też, iż wszystkie one obejmują cały proces wychowania. Niewątpliwie wiele mają do powiedzenia w tym zakresie także inne teorie osobowości, np.: współczesna teoria psychoanalityczna, lewinowska teoria pola, allportowska psychologia jednostki oraz koncepcja poznawcza. Znajomość tych i innych koncepcji (teorii) psychologicznych może niewątpliwie pogłębić wiedzę o wychowaniu człowieka w stanie braku zaufania, pewności, spokoju czy braku zagrożenia.

Kształtowanie poczucia bezpieczeństwa w koncepcjach pedagogicznych

Istotnym uzupełnieniem i poniekąd także pogłębieniem koncepcji psychologicznych są koncepcje pedagogiczne. Najbardziej pożądane spośród nich wydają się pozostawać w zgodzie zwłaszcza z założeniami koncepcji humanistycznej. Żadna z nich jednak nie nadaje się do dosłownego jej wykorzystania w codziennej praktyce wychowawczej. Wszystkie wymagają elastycznego i twórczego podejścia. Pod tym warunkiem stanowią cenne źródło inspiracji dla tych osób, które koncentrują się na tworzeniu warunków umożliwiających bezpieczną egzystencję. Niejednokrotnie są też teoretycznym wsparciem w codziennej praktyce wychowawczej człowieka. Szczególnie przydatne pod tym względem są m.in. koncepcje pedagogiczne Janusza Korczaka, Aleksandra Kamińskiego, Celestyna Freineta, Aleksandra S. Neilla i ks. Jana Bosko.

Prezentowane w tych koncepcjach kwestie dotyczące bezpieczeństwa zawierają głównie te właściwości człowieka, które sprowadzają się do unikania sytuacji zagrażających jego dobrom w relacji z otoczeniem. Są to sytuacje dwojakiego rodzaju: wiążące się z brakiem możliwości zaspokojenia potrzeb ludzkich i sytuacje wiążące się z niemożliwością normalnego funkcjonowania psychofizycznego.

W życiu tak często bywa, że próbie zostają poddawane lęki i niepokoje człowieka. One stają się przedmiotem oddziaływania i manipulacji, wtedy rozstrzyga się bezpieczeństwo i wolność człowieka. Od tego, co ludzie wybierają w sytuacji zagrożenia i niepokoju, zależy, czy będą w życiu kierować się tylko strachem czy też pomimo zagrożenia, będą kierować się prawdą.

Potrzeba bezpieczeństwa jest przedmiotem pokusy i manipulacji. Gdy więc ta potrzeba zawiadnie całkowicie człowiekiem, wtedy traci on wewnętrzną wolność, ucieka od wolności, poddając się w niewolę, czy to innego człowieka czy też ideologii, która ma zapewnić mu spokój i ukojenie. Gdy ludzie boją się żyć na własne ryzyko, gdy boją się porażki lub braku sukcesu, wtedy właśnie zostają niewolnikami pokusy bezpieczeństwa.

Zdarza się też, że w imię własnego bezpieczeństwa ludzie popełniają okropne występki: tolerują krzywdę innych ludzi dziejącą się na ich oczach, przymykają oczy na kłamstwo czy po prostu starają się nie widzieć zła wokół siebie. Szczególnie mocno widoczne są te kwestie w poglądach i działaniu wychowawczym Janusza Korczaka.

Głównym obiektem jego zainteresowania były dzieci, które traktował jako jednostki bezbronne i pozbawione bezpiecznej egzystencji. Szczególnie domagał się prawa dziecka do szacunku, prawa do tego, aby było tym, kim jest, prawa do radosnego dzieciństwa, do współdecydowania o własnym losie, a także prawa do niepowodzeń i łez, prawa do posiadania rzeczy i tajemnic. Najwyżej spośród nich cenił prawo do szacunku.

Innym podstawowym założeniem stosowanej przez Korczaka koncepcji pedagogicznej jest troska o rozwój samorządności dzieci i młodzieży, która przejawia się w różnych formach ich aktywności (m.in. poprzez stworzenie dziecięcego sądu koleżeńkiego, redagowanie przez dzieci specjalnej gazetki).

Oryginalnym sposobem oddziaływań wychowawczych, zaproponowanym przez Korczaka, są „zakłady”. Stanowiły one rodzaj umowy zawieranej przez wychowanka niejako z samym sobą w obecności wychowawcy. Dotyczyły przewyżczenia złych skłonności lub manier oraz nabywania dobrych nawyków czy upodobań. Dzieci zakładały się z wychowawcą, że będą się lepiej uczyć, staranniej wykonywać dyżury, że nie będą dokuczać koleźce. Każde z nich deklarowało, o co się zakłada.

Koncepcję pedagogiczną Korczaka wzbogacają ponadto takie formy oddziaływań wychowawczych, jak: pełnienie dyżurów, wypisywanie listy podziękowań i przeproszeń, nagradzanie w postaci pocztówek pamiątkowych, używanie „szafy znalezionych rzeczy” i skrzynki do listów pisanych przez dzieci do wychowawców.

Nieprzemijająca wartość koncepcji pedagogicznej Korczaka tkwi zwłaszcza w głoszonym i praktykowanym przez niego głębokim humanizmie pozwalającym uważać każdego człowieka za wartościowego, który zasługuje na niezależność, bezpieczeństwo, szacunek i pewność rozwoju.

Koncepcja pedagogiczna Aleksandra Kamińskiego⁹ stanowi nade wszystko udaną próbę wskazania możliwości wykorzystania doświadczeń harcerstwa w pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły. Doświadczenia te przekonały Kamińskiego, iż nawet „najlepsza metoda” w rękach człowieka obojętnego lub niezdolnego nic nie da. Dużą wagę w tym względzie przypisywał wzajemnej interakcji pomiędzy środowiskiem wychowawczym szkoły, organizacji harcerskiej a wychowankiem. Jego zdaniem, skuteczność procesu dydaktyczno-wychowawczego zależy przede wszystkim od osobowości nauczyciela i jest proporcjonalna do jego życzliwości wobec ludzi.

Inne cechy osobowości przypisywane przez Kamińskiego wzorowemu nauczycielowi, to pogoda ducha, a także okazywane człowiekowi zaufanie, zwłaszcza wobec tkwiących w nich możliwości stawania się lepszymi, jeśli tylko pozwoli mu się rozwijać zgodnie z ich zainteresowaniami i uzdolnieniami. Niemałą wagę przywiązywał do osobistego przykładu nauczyciela. Główne założenia koncepcji pedagogicznej Aleksandra Kamińskiego dotyczą m.in. czterech sposobów organizowania zajęć: zabawy dydaktycznej, zajęć w grupach, listy umiejętności i swoistej atmosfery wychowawczej.

Stworzona przez Kamińskiego koncepcja pedagogiczna jest ściśle podporządkowana uznanym przez niego wartościom moralnym. Na szczycie w hierarchii takich wartości stawał dzielność. Oprócz dzielności w uznawanym przez siebie systemie wartości preferował również optymizm, czyli „skłonność do przewidywania szczęśliwego biegu wydarzeń, spoglądania z wiarą w przyszłość” i perfekcjonizm, wyrażający się w trwałym dążeniu do doskonalenia własnej osobowości i nabywanych sprawności oraz kształtowania uczuć wyższych.

Koncepcja pedagogiczna Celestyna Freineta w literaturze naukowej występuje pod nazwą „Nowoczesna szkoła francuska technik Freineta”.

Osobliwość koncepcji pedagogicznej Freineta polega na stanowczym przeciwstawieniu tradycyjnym metodom nauczania i wychowania, tzw. technik szkolnych lub, mówiąc inaczej, technik freinetowskich, nazywanych przez ich twórcę metodami naturalnymi. Ich istota tkwi w zdobywaniu doświadczeń po omacku. Uczniowie za ich pomocą mieli nabywać wiedzę i umiejętności, podobnie jak się nauczyli chodzić i mówić w pierwszych latach dzieciństwa, a więc w sposób całkiem naturalny.

Nieodzownym warunkiem skuteczności tego rodzaju metod jest, zdaniem Freineta, zapewnienie jednostce swobodnej ekspresji, konsekwentne realizowanie idei samorządności i odpowiednie wyposażenie klas szkolnych.

Spośród metod naturalnych, czyli tzw. technik freinetowskich, na szczególną uwagę zasługują: opracowywanie swobodnych tekstów, sporządzanie gazetek szkolnych i prowadzenie korespondencji międzyszkolnej.

⁹ Ibidem, s. 80–81.

Ważnym elementem koncepcji pedagogicznej tego autora, zarazem wydatną pomocą do zastosowania niektórych jego technik są książka życia klasy i książka życia ucznia, będące rodzajem kroniki życia klasy i poszczególnych uczniów; fiszki autokorektywne, czyli zestawy zadań i ćwiczeń w zakresie ortografii, gramatyki i matematyki; kartoteki fiszek problemowych, zawierające informacje na określony temat, i fiszki dokumentacji źródłowej, stanowiące rodzaj katalogu pogłębionej wiedzy, zgromadzonej w klasie przez nauczyciela i uczniów¹⁰.

Można jednoznacznie stwierdzić, że zarówno w poglądach Korczaka, Kamińskiego, jak i Freineta potrzeba bezpieczeństwa człowieka jest dość mocno akcentowana i kształtowana we wczesnych latach życia. Klimat pogody i spokoju, życzliwości oraz poszanowania godności osobistej w rodzinie, to podstawowy warunek normalnego rozwoju psychicznego dziecka. Słowa akceptacji i uznania słyszane przez dziecko od najmłodszych lat stanowią czynnik ogromnie ważny w kształtowaniu jego stosunku do świata, do siebie samego (do jego przyszłej samooceny), a także zaspokojenia jego potrzeb.

U podstaw innej koncepcji pedagogicznej głoszonej przez Aleksandra S. Neilla leży głębokie przekonanie, iż człowiek jest z natury dobry i że ma wszelkie dane, by być szczęśliwym. Zakładał on też, iż każda jednostka ludzka ma jakby zakodowaną w sobie tendencję do moralnego dobra, dzięki której w warunkach swobody zwycięsko wychodzi w procesie naturalnego dojrzewania. Neill uważał, że zapewniając człowiekowi szeroki zakres swobód, skutecznie się go wdraża do samodzielnych działań oraz przyzwyczajają do odpowiedzialności za własne decyzje i czyny, a tym samym pogłębia u nich zaufanie do siebie samych, a także poczucie niezależności i tożsamości¹¹.

Wychowanie w swobodzie nie może jednak oznaczać swawoli czy anarchii lub zaspokajania wszelkich kaprysów wychowanków. Istnieją granice swobody, które wyznacza przede wszystkim ochrona interesów innych osób przez poszczególnych wychowanków, tzn. każdy z nich może robić, co chce, ale pod warunkiem, że postępowaniem swym nie ogranicza swobody pozostałych kolegów i dorosłych.

Poczucie bezpieczeństwa to podstawa normalnego życia każdego człowieka. Kiedy poczucie bezpieczeństwa jest zagrożone, człowiek z pełnej godności istoty, często zamienia się w ścigane zwierzę.

Znamienne, że w dekalogu uniwersalnej etyki, wywiedzionej z historycznych doświadczeń moralnych ludzkości i z refleksji teoretycznej nad wartościami, filozof i etyk Józef Lipiec¹² na drugiej pozycji (za tolerancją) umieszcza bezpieczeństwo – przed wolnością, sprawiedliwością, godnością, pracą, solidarnością, pięknem, prawdą i miłością. Brak bezpieczeństwa lub proces spadku jakiegoś poziomu bezpieczeństwa traktowane są jako zagrożenia, zjawisko i proces groźny dla istnienia, życia i jego perspektyw.

Inna koncepcja pedagogiczna stworzona przez ks. Jana Bosko-przeciwstawia się zarówno systemowi wychowania represyjnego, jak i nadmiernie pobłażliwego. Często bywa ona nazywana systemem prewencyjnym (zapobiegawczym) św. Jana Bosko. Głównym celem jej przyświecającym jest wielostronny rozwój młodzieży jako uczciwych obywateli i dobrych chrześcijan. Cel ten ma być realizowany poprzez stworzenie środowiska wychowawczego, które będzie się charakteryzować „rodzinną atmosferą”, przygotowywać – zwłaszcza chłopców w wieku dojrzewania, zapobiegać deformującym doświadczeniom, kształtować poczucie odpowiedzialności i właściwie pojętej wolności. Wysoko ceni się prowadzenie dialogu, poszukiwanie prawdy i zabieganie o poprawne stosunki międzyludzkie.

Człowiek posiada zdolność dokonywania wyborów i pragnie ją ćwiczyć i rozwijać. Chce doświadczać swej wolności, tożsamości i autentyczności oraz wewnętrznej har-

¹⁰ Ibidem, s. 83–84.

¹¹ Ibidem, s. 85–86.

¹² J. Lipiec, *Świat wartości*, Kraków 2001, s. 206–239.

monii i zwartości całej osoby. Pragnie bezpieczeństwa w znaczeniu fizycznym i psychicznym, aby chronić to, czego dokonał i co uzyskał, by zapewnić sobie zaplecze do dalszych działań.

System prewencyjny ks. Bosko opiera się na trzech głównych filarach, którymi są: miłość, rozum i religia.

Na podstawie przedstawionych (wybranych) wychowawczych koncepcji psychologicznych i pedagogicznych można stwierdzić, że poczucie bezpieczeństwa człowieka jest nieodzownym elementem prawidłowego rozwoju jego osobowości od najmłodszych lat. Treść czy istota struktur osobowości kształtowana jest w procesie interakcji człowieka z otoczeniem, zachodzącym w ciągu całego jego życia. Teoretycy osobowości podzielają pogląd, że osobowość kształtuje się wyłącznie w działaniu, interakcji. Należy traktować ją jako wynik działalności ludzkiej oraz jako produkt warunków społeczno-historycznych. Ludzie różnią się cechami zachowania, których już nie można uznać za zjawiska fizjologiczne, i które trudno jeszcze uznać za zjawiska osobowości. Największy wpływ na rozwój człowieka ma rodzina, ponieważ osobowość kształtuje się głównie w pierwszych latach życia. Wówczas jest dane bezpieczeństwo lub poczucie zagrożenia, miłość lub oziębłość. Całość tych odczuć wpływa i kształtuje charakter dziecka, co później objawia się zdolnościami osoby dorosłej, wolnością, pewnością siebie i daje poczucie własnej tożsamości. Stąd też znaczący wpływ na kształtowanie się bezpiecznego otoczenia człowieka, a więc jego życia, mają wychowawcy realizujący ten proces w oparciu o różne koncepcje wychowania. Każda z prezentowanych w artykule koncepcji ma związek i wpływa na kształtowanie poczucia bezpieczeństwa każdego człowieka niezależnie od wieku, płci lub też prezentowanych wartości.

ANDRZEJ PIECZYWOK

Reflections on education for human security in some concepts of psychological and pedagogical

Summary

The article focuses on selected areas relating to man's safety in the psychological and pedagogical educational concepts.

The psychological and pedagogical concepts outlined in the article are complementary and by stimulating one another they open paths for further research. Each of them refers to many aspects and educational situations. Each of them contains the most important issues connected with the shaping of the individual feeling of safety as well as the shaping of personality.

These concepts present many factors which threaten man's feeling of safety. These are, for example: lack of stability, impossibility to predict situations, non-standard or abnormal life situation (in the educational sense), lack of appreciation, respect and kindness from others; lack of help, support and solidarity; lack of friendships, colleagues and affiliations with respected groups; awareness of one's own limitations in relation to safeguarding one's own welfare (goods and values); a sense of threats and unfavourable prospects; lack of success in life and of one's own initiatives and activities etc.